

Współczesne problemy wielokulturowego Sarajewa

Klasyczne pojęcie wielokulturowości koncentruje uwagę na wymiarze etniczności oraz utożsamiania ją z zetknięciem się ze sobą przedstawicieli przynajmniej dwóch narodowości¹. Nigdzie indziej we współczesnej Europie, poza Półwyspem Bałkańskim, religia i etniczność nie połączyły się tak ściśle, jak wśród południowych Słowian. Obecne tu wszystkie grupy narodowościowe definiują swoją tożsamość poprzez symbole, obrazy i mity, których dostarcza im katolicka, prawosławna lub muzułmańska kultura religijna². Nie inaczej jest w stolicy Bośni i Hercegowiny – Sarajewie, liczącym ponad 300 tys. mieszkańców, posiadającym bardzo bogate wielokulturowe dziedzictwo. Tereny te zamieszkiwali od pokoleń nie tylko Bośniacy, ale również Serbowie, Chorwaci, Romowie czy Żydzi. W przestrzeni miasta odnaleźć można wiele śladów obecności kilku religii – obok licznych meczetów wznoszą się również kościoły katolickie, cerkwie czy synagogi. Wieloetniczność Sarajewa wynika przede wszystkim z uwarunkowań historycznych. W wieku XI Bośnia przyjęła chrzest w obrządku katolickim. Przed podbiciem Bośni i Hercegowiny przez Imperium Osmańskie w XV wieku, rywalizowali tu ze sobą Węgrzy i Serbowie. Kres panowania tureckiego na tym obszarze przyniosły dopiero wojny bałkańskie. Tak bogata historia miasta oraz współistnienie w jego granicach wielu kultur oraz religii doprowadzało i wciąż doprowadza do wielu konfliktów i problemów, m.in. na tle narodowościowym.

Porozumienie z Dayton z 1995 roku kończące wojnę domową w Jugosławii zakładało wielostronny kompromis i miało pomóc w tworzeniu jednolitego państwa o nazwie Bośnia i Hercegowina. Biorąc jednak pod uwagę skład narodowościowy głównych jednostek administracyjnych tworzących BiH, tj. Federację Bośni i Hercegowiny (zamieszkiwanej przede wszystkim przez muzułmańskich Bośniaków – ponad 70%) oraz Republiki Serbskiej (z dominacją prawosławnych Serbów – ok. 90%) w rzeczywistości oznaczało zgodę na podział.

¹ H. Mamzer, *Wielokulturowość – czy wyzwolenie z więzów entocentryzmu?* w: *Przegląd Bydgoski* XII/2001, s. 33.

² U. Altermatt, *Sarajewo przestrzega: Etnonacjonalizm w Europie*, Kraków 1998, s. 162.

W pierwszych latach po wojnie w państwie trwała wciąż ostra rywalizacja trzech głównych grup narodowościowych (Bośniaków, Serbów i Chorwatów) polegająca głównie na bojkotowaniu działalności organów legislacyjnych³. Głównymi problemami, z którymi przyszło się zmierzyć powojennej Bośni i Hercegowinie, były przede wszystkim: odbudowa zniszczonego państwa, fatalny stan bośniackiej gospodarki, wysoki stopień korupcji, słaby postęp w procesie powrotu uchodźców, dominująca pozycja partii narodowościowych na scenie politycznej oraz pozostawiający wiele do życzenia ustrój państwa⁴.

Ilustracja 1. Obiekty sakralne w przestrzeni miejskiej Sarajewa



Źródło: fot. Katarzyna Leśniewska.

Przed wojną 40% mieszkańców Bośni stanowili muzułmanie, 33% prawosławni, 19% katolicy, zaś 8% wyznawcy innych religii (w tym najliczniejsi byli Żydzi). Ze względu na swą wyjątkową wieloetniczność Sarajewo nazywane było wówczas „małą Jugosławią”. Jednak podczas wojny blisko 1/3 Żydów opuściła Sarajewo, duża liczba muzułmanów została wymordowana podczas serbskich czystek etnicznych, zaś wielu Serbów na wezwanie Radovana Karadžica opuściło swoje domy po przyznaniu miasta muzułmanom⁵. Skomplikowana sytuacja polityczna w Bośni w ostatniej dekadzie XX wieku doprowadziła do rozproszenia systemu administracyjnego i politycznego oraz ogromnego osłabienia organów ogólnopaństwowych, których siedzibą jest właśnie Sarajewo. Wart podkreślenia jest fakt, że gros problemów współczesnej Bośni wynika z tego, iż nigdy nie rozwinęła się wspólna świadomość („bośniackość”), a do zbliżenia mieszkańców różnych narodowości połączonych przede

³ L. Hladky, *Dwanaście lat po Dayton – rzeczywistość i iluzje w: Europejski protektorat Bośni i Hercegowiny w perspektywie środkowoeuropejskiej*, red. M. Gniazdowski, Warszawa 2008, s. 17-21.

⁴ Ibidem, s. 24.

⁵ A. Bilski, *Widok na Sarajewo*, Warszawa, 2000, s. 75-79.

wszystkim niemal identycznym językiem, dochodziło tylko w wieloetnicznych skupiskach wielkomiejskich, jak Sarajewo⁶.

Ostatni spis ludności w Bośni i Hercegowinie miał miejsce w 1991 roku, czyli jeszcze przed wojną domową w dawnej Jugosławii. Wszystkie dane dotyczące składu etnicznego Bośni publikowane po wojnie są jedynie szacunkowe, a ich weryfikacji dokona dopiero kolejny spis powszechny. Według danych z przedwojennego spisu (tabela 1.) ponad połowę mieszkańców Sarajewa stanowili muzułmańscy Bośniacy.

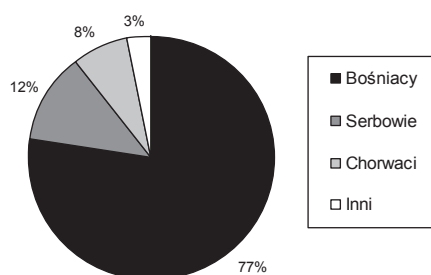
Tabela 1. Skład narodowościowy dzielnic Sarajewa w 1991 roku

Nazwa dzielnicy	Razem	Bośniacy	Serbowie	Jugosłowianie	Chorwaci	Inni
Centar	79 286	39 761	16 631	13 030	5 428	436
Novi Grad	136 616	69 430	37 591	15 580	8 889	126
Novo Sarajevo	95 089	33 902	32 899	15 099	8 798	391
Stari Grad	50 744	39 410	5 150	3 374	1 126	684
Razem	361 735	182 503	92 271	47 083	24 241	5 637
	100%	50,45%	25,50%	13,01%	6,70%	3,2%

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.fzs.ba/>.

Szacunkowe dane z 2002 roku pokazują, że odsetek Bośniaków w mieście znacznie wzrósł (wykres 1.), ale należy pamiętać, że i bezwzględna liczba ludności miasta uległa zmniejszeniu. W 2009 Sarajewo zamieszkiwało ponad 305 tys. ludności.

Wykres 1. Skład etniczny Sarajewa w 2002 roku



Źródło: opracowanie własne na podstawie F. Markovitz, *Census and sensibilities in Sarajevo*, "Comparative Studies in Society and History", Volume 49, Issue 1, January 2007.

⁶ L. Hladky, op. cit., s. 26.

Dane te, choć tylko szacunkowe, pokazują, że w wyniku wojny Sarajewo przestało być symbolem dawnej Jugosławii – państwa wieloetnicznego i wieloreligijnego, gdzie można było odnaleźć tętniące życiem meczety, kościoły, cerkwie i synagogi, oddalone od siebie zaledwie o kilka metrów. Dzisiejsze Sarajewo jest niestety symbolem upadłego ducha współpracy i tolerancji dla odmienności religijnej czy kulturowej⁷.

Problemy współczesnej Bośni a Sarajewo

Rozpad Jugosławii doprowadził do tego, że Chorwaci i Serbowie w Bośni poczuli się odpowiednio chorwacką i serbską mniejszością narodową. Dominujący muzułmanie na nowo zdefiniowali swą tożsamość etniczno-narodową i zaczęli się określać jako Bośniacy, czy też Bośnianie, a swymi manifestacjami walczyć bardziej o niezależność etniczną i państwową niż religijną⁸.

W wyniku wojny domowej muzułmanie bośniaccy niemal zamknęli się we własnym gettcie. Mieszane małżeństwa spotykały się z olbrzymią krytyką, zaczęto pielęgnować zwyczaje muzułmańskie, a na znaczeniu zyskały przepisy dotyczące ubioru kobiet. W momencie, gdy islam stał się celem ataków etnicznego nacjonalizmu, powrócono do fundamentów religijnych i nadano im radykalną postać⁹. W 1992 roku, kiedy to ONZ wprowadziło embargo na dostawy broni do Bośni, zbrojny opór muzułmanów został znacznie utrudniony. Dopiero 4 lata później, gdy liczba ofiar sięgnęła blisko 100 tys., USA zdecydowały się interweniować. Z tego powodu słowo „Zachód” to niemal obelga, a wszystkie wydarzenia tego okresu wciąż wzbudzają wiele emocji wśród bośniackich muzułmanów¹⁰.

Ilustracja 2. Napisy na murach Sarajewa



Źródło: fot. Katarzyna Leśniewska.

⁷ A. Bilski, op. cit., s. 79-80.

⁸ S. Nikšić, *Bośniaccy muzułmanie – zagrożenie czy szansa dla Europy?*, <http://www.pk.org.pl/artukul.php?id=460>, data odczytu 9 kwietnia 2011.

⁹ U. Altermatt, op. cit., s. 162-165.

¹⁰ W. Mayer, *Piąta kolumna Proroka*, „Der Spiegel”, <http://www.polityka.pl/swiat/tygodnikforum/285340,1,w-sarajewie-trwa-rekrutacja-do-grup-islamskich-bojownikow.read>, data odczytu 9 kwietnia 2011.

Wojna w Bośni i Hercegowinie, choć oficjalnie zakończyła się w 1995 roku, w umysłach ludzi wciąż trwa. Oczerniają się oni wzajemnie, często nie rozumiejąc tego, co się tak naprawdę wydarzyło. We współczesnym Sarajewie głównie Bośniacy, ale również Chorwaci, starają się zdominować Serbów, co prowadzi do pogłębiania się przepaści pomiędzy tymi trzema nacjami¹¹. Z kolei politycy serbscy w Bośni, to przede wszystkim przedstawiciele serbskiego nacjonalizmu, wciąż przywiązani do koncepcji „serbskiej państwowości”¹².

Odmienne wizje przeszłości i przyszłości (por. tabela 2.) najbardziej widoczne są na płaszczyźnie symboliki, tj. obchodów świąt, pamięci zbiorowej czy programów edukacyjnych. Obie strony nie mogą dojść do porozumienia w sprawach reformy policji, zmiany konstytucji i prawa administracyjnego. Ponadto strona serbska dąży do zachowania jak największego zakresu autonomii, by móc blokować wszelkie działania „centralizacyjne”. Z kolei strona bośniacka odwołując się do ludobójstwa deklaruje chęć wchłonięcia RS do zunifikowanej Bośni, ze stolicą w Sarajewie¹³.

Tabela 2. Sporne kwestie wg bloków politycznych w Sarajewie i Banja Luce

Zagadnienie	Wizja bośniacka	Wizja serbska
Bośnia w średniowieczu i epoce nowożytnej	Państwo bośniackie, najazd osmański jako przyczyna rozpadu dotychczasowych form państwowości (ale również okazja do rozwoju gospodarki i kultury)	Bośnia w zasięgu wpływów serbskich, najazd osmański jako katastrofa cywilizacyjna
Bośnia w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej	Bośnia poddana serbskiej akulturacji, w latach wojny Bośniacy ofiarami prześladowań formacji chorwackich	Podczas wojny Serbowie ofiarami prześladowań formacji bośniacko-muzułmańskich i ludobójstwa chorwackiego
Działania własnej społeczności w latach 1991-1996	Obrona Bośni przed agresją „wielkoserbską”	Próba obrony spójności Jugosławii przed separatyzmem bośniackim, następnie dążenie do utworzenia państwa Serbów bośniackich

¹¹ A. Bilski, op. cit., s. 81-82.

¹² W. Stanisławski, *Źródła kryzysu politycznego w Bośni i Hercegowinie w: Europejski protektorat Bośni i Hercegowiny w perspektywie środkowoeuropejskiej*, red. M. Gniazdowski, Warszawa, 2008, s. 35.

¹³ W. Stanisławski, op. cit., s. 38.

Działania konkurencyjnej społeczności w latach 1991-1996	Dążenia do przyłączenia Bośni do Serbii, zbrodnie wojenne na cywilach bośniackich, ludobójstwo	Dążenie do wyparcia Serbów z ich ziem historycznych, zbrodnie na serbskiej ludności cywilnej, współpraca z radykałami muzułmańskimi
Działania własnej społeczności w „Bośni Daytonowskiej”	Budowa wielonarodowej, lecz unitarnej Bośni	Dążenie do zachowania tożsamości zbiorowej i bliskich relacji z Belgradem
Działania konkurencyjnej społeczności w „Bośni Daytonowskiej”	Republika Serbska stale dążąca do oderwania się od Bośni i unifikacji z Belgradem	Dążenie do likwidacji Republiki Serbskiej, ciche poparcie lub obojętność wobec działań fundamentalistów muzułmańskich
Sojusznicy	USA, UE, kraje muzułmańskie	Prawosławne kraje bałkańskie, Rosja, wybrane kraje UE

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W. Stanisławski, op. cit., str. 36-37.

Na przestrzeni lat nie udało się w Bośni uformować jednolitej świadomości narodowej, która pozwoliłaby okiełznać rywalizację pomiędzy serbskim i chorwackim nacjonalizmem, a z kolei muzułmanów zmusić do postępu. Rozwój grup etnicznych w dużej mierze zmierza do jeszcze większej separacji, zarówno narodowej, jak i religijnej¹⁴.

Dzisiejsze problemy Sarajewa

Podczas serbskiego oblężenia Sarajewa zginęło ponad 11 tys. cywilów, a blisko 60% zabudowy miejskiej została doszczętnie zniszczona. W trakcie wojny miasto stało się jednym wielkim cmentarzem z główną ulicą przekształconą w słynną „aleję snajperów”. Na skutek układu z Dayton miasto znalazło się na granicy Republiki Serbskiej i muzułmańsko-chorwackiej Federacji Bośni i Hercegowiny. Choć oficjalnej granicy z punktami kontrolnymi w mieście nie widać, to w mentalności mieszkańców jest ona wciąż obecna. Przykładem tego są m.in. dominujące w części serbskiej napisy w cyrylicy¹⁵.

¹⁴ I. Szilagy, *Fiasko budowy narodu i państwa w Bośni i Hercegowinie a społeczność międzynarodowa w: Europejski protektorat Bośni i Hercegowiny w perspektywie środkowoeuropejskiej*, red. M. Gniazdowski, Warszawa, 2008, s. 43.

¹⁵ S.A. Bollens, *City and soul – Sarajevo, Johannesburg, Jerusalem, Nicosia w: "City"*, Vol. 5, No. 2, 2001, s. 171-173.

Ilustracja 3. Wydział Nauk Islamskich w Sarajewie



Źródło: fot. Katarzyna Leśniewska.

Ze względu na dominację w mieście ludności muzułmańskiej, wiele rodzin chorwackich i serbskich nie chce powracać do miasta, gdyż obawia się dyskryminacji zarówno językowej, jak i kulturowej swoich dzieci w szkołach. Władze natomiast nie godzą się na stworzenie oddzielnych programów nauczania ze względu na obawy przed segregacją. W mieście istnieją szkoły poszczególnych wyznań, do których uczęszczają dzieci różnych religii. Głównym problemem dla Serbów jest jednak język – jak wiadomo, posługują się oni cyrylicą¹⁶.

W samym Sarajewie po dziś dzień dochodzi do licznych konfliktów pomiędzy przedstawicielami trzech największych religii w Bośni. W 2008 roku miał miejsce w Sarajewie głośny konflikt pomiędzy muzułmańskimi mieszkańcami miasta oraz organizatorami pierwszej w historii Bośni parady równości. Impreza odbyła się podczas świętego dla muzułmanów miesiąca ramadan. Obwiniali oni organizatorów o propagowanie wartości niemożliwych do pogodzenia z religią. Organizatorzy natomiast przekonywali, że termin parady został ustalony przypadkowo i nie miał na celu obrazy niczych uczuć religijnych. W wyniku starć na ulicach zostało rannych kilka osób¹⁷.

W 2010 roku fiaskiem zakończyły się rozmowy dotyczące postawienia przed Katedrą Serca Jezusowego pomnika papieża Jana Pawła II. Na skutek protestów przedstawicieli muzułmanów z pomysłu zrezygnowano. Jeden z imamów nazwał pomysł pomnika prowokacją i zagroził nawet, że sam go zniszczy¹⁸.

¹⁶ *Rebuilding a multi-ethnic Sarajevo: The Need for Minority Returns*, ICG Bosnia Project – Report No 30, 1998, s. 17-18.

¹⁷ *Pretučena gej parada u Sarajevu*, <http://www.naslovi.net/2008-09-25/rtv/pretucena-gej-parada-u-sarajevu/836635>, data odczytu 9 kwietnia 2011.

¹⁸ *Muzułmanie nie chcą pomnika papieża*, „Rzeczpospolita”, http://www.rp.pl/artukul/67352,495031_Muzulmanie_nie_chca_pomnika_papieza.html, data odczytu 9 kwietnia 2011.

Poważnym problemem Bośni są coraz dłużej przeciągające się rozmowy dotyczące organizacji kolejnego spisu powszechnego. Parlament BiH na skutek bojkotów bośniackich Serbów długo nie mógł przyjąć uchwały. Najwięcej zarzutów dotyczyło metod, jakimi miałby zostać on przeprowadzony. Serbowie dążą do włączenia do spisu pytań dotyczących pochodzenia etnicznego oraz wyznawanej religii, czemu sprzeciwiają się partie bośniackie i chorwackie uważające, że pytania dotyczące pochodzenia będzie można zadać dopiero po zakończeniu powrotu uchodźców do kraju¹⁹.

Pomimo, że w przestrzeni miasta wciąż widać ślady wojny, jednak miejsca największych masakr powoli nikną. Krajobraz miasta zmienia się, a władze miasta robią wszystko, by zatrzeć ślady dawnej dominacji serbskiej – jedyną jej pozostałością jest nazwa głównej ulicy (Titova). By wyzbyć się resztek nacjonalizmów, zmieniono nawet nazwę mostu na rzece Miljacka z *Principov most* na *Latinska ćuprija*²⁰.

Nie należy również zapominać, że w Sarajewie oprócz trzech głównych nacji zamieszkują również mniejszości narodowe. W mieście wciąż działają dwie synagogi. Dają o sobie znać również Czarnogórcy, którzy w październiku podjęli nawet starania o utworzenie stowarzyszenia Czarnogórców, ale póki co ich starania spełzły na niczym. Swoje cele konsekwentnie realizuje również mniejszość romska, która uzyskała zgodę na własny program w Radiu Sarajewo²¹.

Podsumowanie

Bośniacy żyją obecnie w przeświadczeniu, iż Europa odrzuca ich w momencie, kiedy przechodzą jeden z najtrudniejszych kryzysów politycznych. Ponadto od Bośniaków wciąż wymagane są wizy na wjazd na teren UE (dla Serbów zostały zniesione). Widzą oni również duże zagrożenie w nacjonalizmie serbskim związanym z ciągłymi groźbami secesji oraz dyskryminacją muzułmanów²².

Szansą dla Sarajewa oraz całej Bośni i Hercegowiny jest podjęcie starań o członkostwo w Unii Europejskiej. W listopadzie 2005 roku Komisja Europejska stwierdziła, iż Bośnia jest gotowa do rozpoczęcia rozmów w sprawie przyjęcia układu o stabilizacji i stowarzyszeniu z Unią Europejską. Jednak w 2006 roku w rezultacie przedłużającej się kampanii wyborczej

¹⁹ Bośnia i Hercegowina: pat w sprawie spisu powszechnego, Ośrodek Studiów Wschodnich, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/best/2010-08-18/bosnia-i-hercegowina-pat-w-sprawie-spisu-powszechnego>, data odczytu 9 kwietnia 2011.

²⁰ E. dell'Agnese, *Making and Remaking Sarajevo's Image*, http://boa.unimib.it/bitstream/10281/7165/3/making_and_re-making.pdf, data odczytu 9 kwietnia 2011.

²¹ N. Milivevic, *State and problems of national minorities in Bosnia and Herzegovina w: Prospects of Multiculturality in Western Balkan States*, red. G. Basic, Belgrade 2004, s. 59, 66.

²² S. Nikšić, op. cit., <http://www.pk.org.pl/artukul.php?id=460>, data odczytu 9 kwietnia 2011.

reformy utknęły w miejscu, a klimat polityczny w państwie znacznie się pogorszył. Z tego powodu kraj ten nie może liczyć na szybkie sfinalizowanie negocjacji. Obecnie planowane jest złożenie oficjalnego wniosku o członkostwo w UE²³.

Chociaż meczety, cerkwie i kościoły świecą pustakami, a religijność dzisiejszych mieszkańców Sarajewa jest raczej płytka i powierzchowna, można zaobserwować, zwłaszcza wśród muzułmanów, przejawy manifestacji przynależności wyznaniowej. Realizują oni w ten sposób również potrzebę etnicznej przynależności²⁴. Warto podkreślić, że wewnętrzna siła Kościołów nie wynika z liczby ich wyznawców, ale raczej duchowej mocy wiernych, której miernikiem powinna być zdolność do skruchy i przebaczenia. Postawa wyznawców trzech najsilniejszych w Bośni religii będzie miała w przyszłości znaczący wpływ na dalsze losy tegoż państwa, a w konsekwencji również i samego Sarajewa²⁵.

²³ P. Szeląg, *Bałkany a Unia Europejska. Perspektywy integracyjne państw bałkańskich w: Bałkany u progu zjednoczonej Europy*, Kraków 2008, s. 32.

²⁴ A. Biłski, op. cit., s. 79.

²⁵ Ibidem, s. 87.